

Кампазіцыйныя прыёмы каляндарна-абрадавых песенных тэкстаў: паўторы

Т. А. МАРОЗАВА

Разам з формамі маўленчай плыні¹ і славеснымі формуламі² кампазіцыйныя прыёмы складаюць неабходны этап аналізу арганізацыі фальклорных твораў, завяршаючы вивучэнне ўласна кампазіцыі песенных тэкстаў. Пад кампазіцыйнымі прыёмамі мы разумеем сістэму спецыфічных сродкаў, з дапамогай якіх становіцца магчымым размеркаванне славеснага матэрыялу (тых жа формул і форм маўленчай плыні) унутры архітэктанічных форм. Адзначым, што ў дадзеным кантэксце словы “прыём”, “сродак” і “спосаб” выступаюць як сінанімы. У якасці аб’екта даследавання выступаюць масленічныя, траецкія, куставыя і русальныя песні, ці творы перыядаў каляндарных пераходаў (далей – ПКП) [ад зімы да вясны] і [ад вясны да лета] [10].

Аналіз беларускіх абрадавых песень ПКП [ад зімы да вясны] і [ад вясны да лета] з боку іх кампазіцыйных прыёмаў выявіў наяўнасць у тэкстах двух арганізуючых кампазіцыйных прынцыпаў – паралельнага размеркавання сінтаксічных канструкцый (прыём сінтаксічнага паралелізму) і паўтаральнасці (розныя віды паўтараў – анафара, эпаналепсіс (прыём даслоўнага паўтору радкоў), канкатэнацыя (падхват), прыпеў³).

Паўторы адносяцца да асноўнай разнавіднасці фігур дабаўлення [6, с. 250–251]. Як слушна ўказвае Т. С. Дуднікава, катэгорыя паўтору ўласціва і мове, і маўленню – як вуснаму, так і пісьмоваму, аднак асобую ролю яна адыгрывае ў мастацка апрацаванай мове – у прозе, драматургіі, паэзіі. “Першараднае значэнне паўтор набывае менавіта ў паэтычным тэксце, паколькі забяспечвае той рух прасторавага звароту (*versus*), які становіцца адметнай асаблівасцю вершаванай мовы, якая характарызуе яе структурна і стылістычна” [9, с. 3]. Названая акалічнасць ўласціва і фальклорным творам як тэкстам вуснай творчасці: як ужо адзначалася, любая паўтаральнасць складае стыхію фальклорнага мастацтва. У сувязі з гэтым адзначым, што пад паўторам мы разумеем наўмыснае неаднаразовае выкарыстанне адных і тых жа гукаў, слоў і канструкцый у пэўным адрэзку выказвання (песенным тэксце).

Анафара

У беларускіх абрадавых песнях ПКП анафара (ад грэч. *anaphero* – вынас уверх, паўтарэнне [15, с. 122]) выяўлена толькі ў траецкіх і куставых песнях. У аналізуемых тэкстах названы кампазіцыйны прыём семантычна ўяўляе сабой паўтарэнне аднолькавых гука- і словаспалучэнняў у пачатку песенных радкоў ці суседніх строф. Іншымі словамі, у траецкіх і куставых песнях экспліцыраваны дзве разнавіднасці анафар – гукавая і сінтаксічная (па класіфікацыі В.П. Рагойшы [15, с. 122–123]).

Гукавая анафара сустракаецца толькі ў адзінкавым траецкім тэксце і характарызуецца ўжываннем у пачатку песенных радкоў аднаго і таго ж прыназоўніка “*на*”, напрыклад: “*Мы заўём вяночкі На годы добрыя, На авёс расісты, На грэчыху чорную, На капусту белую*” [4, № 218].

У астатніх выпадках сустракаюцца сінтаксічныя анафары, якія семантычна ўяўляюць сабой паўтарэнне ў пачатку песенных радкоў аднолькавых ці аднатыпных спалучэнняў слоў

¹ Формы маўленчай плыні разгледжаны намі ў артыкулах, якія былі надрукаваны ў часопісе “Весці БДПУ”. Сер. 1. № 3. 2001 і № 4. 2002.

² Славесныя формулы прааналізаваны намі ў артыкуле, змешчаным ў часопісе “Веснік БДУ”. Сер. 4. № 2. 2001.

³ Прыпевы ў песенных тэкстах перыядаў каляндарных пераходаў даследаваны намі ў артыкуле, надрукаваным у часопісе “Весці БДПУ”. Сер. 1. № 1. 2004, таму ў дадзеным артыкуле яны разглядацца не будуць.

ці синтаксичных канструкцый. Так, напрыклад, заўважана, што ў траецкіх песнях синтаксичныя анафары сустракаюцца толькі ў тэкстах з матывам варажбы на вадзе з дапамогай вяноў. З прыкладаў відаць, што функцыя синтаксичных анафар у дадзеным кантэксце – акцэнтацыя ўвагі на калектыўным пачатку абраду, калі на вынік варажбы ўплывалі не толькі пэўныя дзеянні і іх вербальнае ўзнаўленне, але і колькасць удзельнікаў: адно дзеянне, выкананае некалькімі людзьмі, напаўнялася большай магчнай сілай. Напрыклад, “*Вы, кумачкі-галубачкі, сястрыцы мае, Як пойдзеце ў зялёны сад, гукніце й мяне, Як будзеце вянкi звiаць, савiце i мне. Як будзеце на галоўкі класць, ўскладзіце i мне. Як будзеце на Дунай пускаць, пуcціце i мой. А ўсе вянкi паверх плывуць, а мой патануў, А ўсе дружкі з Масквы iдуць, а майго няма*” [4, № 226, 227, 228].

У куставых песнях синтаксичныя анафары сустракаюцца ў двух прыкладах рознага зместу:

“Павядзём куста да пад гай зеляненькі,
Сустрэне нас да казак маладзенькі.
Стане ў нас дарогу пытаці,
А мы, малады, не смелі адказаці.”

“Да не тут кусту да стоем стаяці,
Трэба кусту ніці-есці даці,
Трэба кусту да добрая выгода,
Трэба кусту крынічная вода”

[4, № 262].

Сказала б яму да пад гай зеляненькі,
Да шкада будзе, што казак маладзенькі.
Сказала б яму з моста да ў воду,
Да жаль будзе, што казацкага роду” [4, № 258].

У першым выпадку функцыя анафары заключаецца ў перадачы эмацыянальнасці інфармацыі-паведамлення, тады як у другім выпадку тройчае паўтарэнне “*трэба кусту*” функцыянальна ўказвае на вербальнае вылучэнне значнасці Куста, яго выключнай ролі для дабрабыту селяніна.

Такім чынам, зусім невялікая колькасць анафар (6 прыкладаў), вылучаных у траецкіх і куставых песнях, а таксама іх адсутнасць у масленічных і русальных песнях дазваляе выказаць меркаванне, што названы прыём, відаць, знаходзіцца на стадыі станаўлення, калі тэксты аналізуемых намі песень сфарміраваліся, таму ў іх кампазіцыі анафары не праявіліся дастаткова поўна. Гэта пацвярджае іх распаўсюджанасць у вясельнай паэзіі, а таксама частае выкарыстанне ў творах пазаабрадавай лірыкі, якія, як вядома, развіваліся пазней за ўласна абрадавыя творы, на што ўказвае і Н.С. Гілевіч [8, с. 168].

Прыём даслоўнага паўтору слоў і радкоў (эпаналепсіс)

Даслоўны паўтор слоў і радкоў, у навуковай літаратуры разглядаемы як эпаналепсіс, – самы просты выпадак паўтору: тут словы і радкі паўтараюцца паўрад, іншымі словамі, адбываецца іх наўмыснае падваенне.

Як зазначае Я.Б. Арцёменка, мастацкая прастора вершаванага радка нярэдка аказваецца вельмі абмежаванай для размяшчэння ў яго межах прэдыкатыўнай канструкцыі. У гэтым выпадку яна распаўсюджваецца на шэраг радкоў. Сувяз паміж імі ўсталёўваецца не толькі і не столькі па прынцеце лінейнай залежнасці, ці па “гарызанталі”, колькі па “вертыкалі” – на аснове нелінейных суадносінаў іх структур, што дасягаецца з дапамогай выкарыстання пры пабудове песенна-вершаванага тэксту асобых мадэлей: мадэль синтаксичнага паралелізму, паўцыйнага, канцэнтрыруючага і ланцуговага паўтараў, міжвершавай атрыбуцыі [1, с. 217].

Даслоўны паўтор слоў і радкоў сустракаецца ва ўсіх тэкстах абрадавых песень ПКП. Вывучэнне прыкладаў паказала, што функцыя эпаналепсіса мае двухбаковы характар: узмацніць сілу ўздзеяння вербальна-песеннай інфармацыі, якая грунтуецца зноў-такі на веры ў магію слова, якое агучвала дзеянне. Адпаведна, другое прызначэнне падвойвання слоў і радкоў песні – магчна паўплываць на здзяйсненне жадаемага. Так, у даследуемых тэкстах сустракаюцца абедзве разнавіднасці эпаналепсіса. Да першай адносіцца падваенне апошняга слова ў радку (у масленічных – “*А сёння ў нас масленка, масленка. А з-пад кустоў ластаўка, ластаўка. Сядзіць яна высокая, высокая, Бачыць яна далёка, далёка*” [5, № 20] ці “*А ў нас сягоння мас-*

леніца, масленіца, Вылецела з кустоў ластавіца, ластавіца” [14, с. 56], “На гары елка сцеліца, сцеліца, Каля яе зайка туліца, туліца” [14, с. 59]; у русальных – “Васілёчак, Васілёчак, Беразовы мой цяточак, мой цяточак” [11, с. 112]). Адзначым, што ў першым прыкладзе прысутнічае адна важная дэталёў – на апошніх словах, якія паўтараюцца запар, прастаўлены націскі, што ўказвае на спецыфіку выканання песні. У дадзеным выпадку на моўным узроўні адбываецца падвоеная актуалізацыя, у асноўным, аднолькавых націскных складоў на [а], што ўказвае на гукавую разнавіднасць эпаналепсіса. Улічваючы каляндарны час правядзення масленічных святаў – памежжа лютага і сакавіка, зімы і вясны, можна выказаць меркаванне, што названы тэкст выконваўся з мэтай заклікання вясны і ў тыпалагічным плане акцэнт на складах з націскнымі [а] і [ы] валодае тым жа сэнсавым нападуненнем, што і спецыфічныя гукерайманні абрадавых тэкстаў Гукання вясны – [у-у-у] і [гу-у-у] [4, № 143 і наст].

Другая разнавіднасць – падваенне ўсяго радка: у масленічных – “Масленіца-каўзуха, Масленіца-каўзуха, Чаму не вялася да духа? Чаму не вялася да духа? Чаму адна нядзелька, Чаму адна нядзелька І тая караценька?” [10, с. 56]; у траецкіх – “Ай, не радуйся, зялён дуб, Ай, не радуйся, зялёны. Не к табе ідзём вянкi віць, Не к табе ідзём вянкi віць. Ай, узрадуйся, бяроза, Мы к табе ідзём вянкi віць, Мы к табе ідзём вянкi віць” [4, № 226], “Вы кумачкі-галубачкі, сястрыцы мае. Вы кумачкі-галубачкі, сястрыцы мае. Як пойдзеце ў зялёны сад, гукніце й мяне, Як пойдзеце ў зялёны сад, гукніце й мяне” [4, № 226].

Такім чынам, аналіз функцыянальнай прыроды прыёму даслоўнага паўтору слоў і радкоў паказаў, што яго з’яўленне магло быць запатрабаваным яшчэ ў часы архаічнага рытуалу, калі старажытная песня магла існаваць толькі за кошт падваення канцавых слоў і цэлых радкоў, што мела як магічны, так і мнеманічны сэнс: дапамагала ўтрымліваць у памяці тэксты песень, якія захаваліся ў вусным бытаванні. Як слушна зазначае заснавальнік гістарычнай паэтыкі А.М. Весялоўскі, формамі выканання такіх песень з’яўляліся два паўторы, якія папераменна (амебейна) паўтаралі адзін і той жа радок ці пэўныя словы [3, с. 81-84]. Такім чынам, заключае даследчык, генезіс усіх разнавіднасцей паўтараў (прыпеваў, анафар, палілогіі, падхватаў і інш.) тлумачыцца спецыфікай формы выканання абрадава-рытуальных песень [3, с. 92].

Канкатэнацыя (падхват)

Наступная разнавіднасць паўтараў – канкатэнацыя, разглядаемая як “анадзіплогія” (грэч. *anadiplosis* – падваенне [17, с. 57]) А.М. Весялоўскім, “палілогія” (ад грэч. *palin* – зноў і *logia* – гавару [7, с. 260–261]) П.Г. Багатыровым, ланцуговы паўтор (Я. Б. Арцёменка), ланцуговая строфіка (Б.М. Дабравольскі), спіральны паўтор (Н.С. Гілевіч), уяўляе сабой від лексічнага міжвершавара паўтору, пры якім слова, спалучэнне слоў ці радок, якія завяршаюць адзін верш, становяцца пачаткам другога [7, с. 260; 12, с. 121]. Новы верш, як правіла, заключае ў сабе працяг і развіццё думкі, яе ўдакладненне, сінанімічную варыяцыю, новую фазу дзеяння і г. д., што ў семантычным плане характэрна ўсім прыведзеным вышэй паняццям. Тым не менш традыцыйна ў работах па фалькларыстыцы для аналізу будовы тэкстаў выкарыстоўваецца тэрмін “падхват”, а канкатэнацыя разглядаецца як яго асобая разнавіднасць (украінскія этнамузыкаведы Ф.М. Калеса, С.І. Грыца і польскі этнограф-славіст К. Машыньскі), паняццю якой фактычна адпавядае тэрмін рускай лінгвафалькларыстыкі Я.Б. Арцёменка.

Выбар назвы для вызначэння дадзенай з’явы ў тэкстах даследуемых намі песень падаецца не прынцыповым, аднак у сэнсавым плане, улічваючы важную ролю мелодыі ў арганізацыі песенных твораў, мэтазгодна выкарыстоўваць для аналізу беларускіх абрадавых песень ПКП тэрміны “канкатэнацыя” і “падхват”, – з аднаго боку, як сінонімы, з другога – першы ўлічвае асаблівасці песеннасці, другі – тэксту ў сяміятычным значэнні.

Прыём канкатэнацыі (падхвата) выяўлены ў абсалютнай большасці траецкіх і русальных тэкстаў, тады як у масленічных і куставых ён сустракаецца ў адзінкавых прыкладах.

Аналіз паказаў, што структурна канкатэнацыя ўяўляе сабой дзве разнавіднасці паўтараў – спалучэнне слоў і цэлы радок, якія завяршаюць адзін верш і пачынаюць другі. У прыкладах гэта мае наступны выгляд:

1) паўтор спалучэнняў слоў: у траецкіх – “*Пойдзем, дзевачкі, Мы ў гай гуляць, У гай гуляць, вянкi завіваць...*” [4, № 214] ці “*Саду мой, саду, саду зялёны, Саду зялёны, чаму не вя-сёл?*” [4, № 236]; у русальных – “*Прасілі русалкі ў дзевак сарочак, У дзевак сарочак, у ма-ладзіц намётак*” [4, № 280], “*На граной нядзелі русалкі сядзелі, Русалкі сядзелі, на бога глядзелі*” [16, с. 25; 2, № 77];

2) паўтор радкоў: у траецкіх – “*Да вы кумушкі, вы галубушкі, Падружанькі мае, Ку-мецеся да любецеся Да й любеце й мяне*” [4, № 229]; “*Ці ты бывала, тройца, ці ты бывала? Ой, я й, маладая, не ўгадала. Я і, маладая, на вуліцы не бывала. Да й на вуліцы я й не бывала*” [4, № 246, 247]; у куставых – “*Ой, мы былі да й у вялікім лесе, Да ізвілі куста із шырокага клёну. Да ізвілі куста із шырокага клёну, Ой, выйдзі ж, пане, да із новага пакою. Ой, выйдзі ж, пане, да із новага пакою, Да вынесі ж кусту да й хоць па залатому*” [5, № 24]; у русаль-ных – “*На граной нядзелі Русалкі сядзелі, Русалкі сядзелі На дзевак глядзелі*” [16, с. 149; 4, № 275, 277, 279], “*Правяду русалку Із бору да бору. Із бору да бору, Ў зялёну дуброву. У зялёну дуброву, У ядраное жыта*” [4, № 286, 288, 281].

Як бачым, для тэкстаў абрадавых песень ПКП, асабліва масленічных і русальных, у большасці выпадкаў характэрна канкатэнацыя (падхват) усяго радка, што можа лічыцца іх адметнай рысай. Такая будова адпавядае кампазіцыйнаму размяшчэнню вербальных адзінак у архаічнай песні – “радок за радком”, а таксама яго пазнейшаму відазмяненню – ланцуговай строфіцы (Б.М. Дабравольскі), калі тэма наступнага звяна аказваецца трансфармаванай рэ-май папярэдняга звяна. Усё гэта ўказвае на кананічны характар будовы даследуемых песень, іх арганізацыю па законах старажытнага мыслення, якая, нягледзячы на некаторыя новаўтва-рэнні (недакладнае паўтарэнне радкоў, як гэта адбылося ў траецкіх песнях №№ 246, 251), тым не менш захавала ў сваёй аснове прынцып нанізвання вербальных прэдыкатаў з іх наў-мысным дубліраваннем у магільных мэтах.

Abstract. Composition devices of calendar-ritual song texts, in particular iteration, are considered in the paper.

Літаратура

- 1 Артеменко, Е.Б. Народно-песенный стих с точки зрения его мелодической и структурной организации // Славянский стих: Стихovedение, лингвистика, поэтика. – М.: Наука, 1996. – 254 с. – С. 215-223.
- 2 Беларускі фальклор ў сучасных запісах: традыцыйныя жанры. Гомельская вобласць / Уклад. Захарава В.А. і інш. – Мн.: Універсітэцкае, 1989. – 384 с.
- 3 Веселовский, А.Н. Опыт объяснения обычаев (и.-е. народов), созданных под влиянием мифа. Ч. 1. // Журнал министерства народного образования. – СПб., 1882. – № 11. – С. 137-145.
- 4 Веснавья песні / Склад.: Г.А. Барташэвіч, Л.М. Салавей; Склад. муз. часткі В.І. Яла-таў; рэд. тома К.П. Кабашнікаў. – Мн.: Навука і тэхніка, 1979. – 608 с., нот. іл.
- 5 Вянок беларускіх народных песень / Запіс У. Раговіча. – Мн.: Навука і тэхніка, 1988. – 432 с.
- 6 Гаспаров, М.Л. Повтор // Литературный энциклопедический словарь / Под общей ред. В.М. Кожевникова и П.А. Николаева. – М.: Советская энциклопедия, 1987. – С. 260-261.
- 7 Гацак, В.М. Конкатенация / В.М. Гацак. // Восточнославянский фольклор. Словарь народной и научной терминологии. – Мн.: Навука і тэхніка, 1993. – С. 121-122.
8. Гілевіч, Н. С. Паэтыка беларускай народнай лірыкі /Н. С. Гілевіч. – Мн.: Вышэйшая школа, 1976. – 287 с.
9. Дудникова, Т. С. Повтор как элемент ритма и его стилистическое значение во французской песне: Автореф. дис. ... кандидата филол. наук: 10.01.08 / Т.С. Дуднікова. / Ленинградский гос. ун-т. – Л., 1975. – 22 с.
10. Івахненка, Т. А. Тыпалогія беларускіх абрадавых песень перыяду каляндарных пе-раходаў / Т. А. Івахненка. // Мова – Літаратура – Культура: Матэрыялы міжнар навук. канфе-рэнцыі, Мінск, 22-23 верасня 1998 г. / Беларускі дзярж. універсітэт. – У 2-х ч. – Ч. 2. – Мн., 1999. – С. 110-112.

11. Ліцьвінка, В. Д. Святы і абрады беларусаў. 2-ое выд. / В. Д. Ліцьвінка. – Мн.: Беларусь, 1998. – 190 с.: іл.
12. Лосев, А. Ф. Миф-Число-Сущность / Сост. А.А. Тахо-Годи; Общ. ред. А.А.Тахо-Годи и И.И.Маханькова. – М.: Мысль, 1994. – 919 с., 1 л. портр.
13. Неклюдов, С. Ю. О некоторых аспектах исследования фольклорных мотивов / С. Ю. Неклюдов. // Фольклор и этнография: У этнографических истоков фольклорных сюжетов и образов / Сб. науч. труд. АН СССР, Институт этнографии имени Н.Н.Миклухо-Маклая; Под ред. Б.Н.Путилова. – Л.: Наука, 1984. – 255 с.
14. Песні народных свят і абрадаў / Уклад. і рэд. Н.С.Гілевіча. – Мн.: Выд. БДУ імя У.І.Леніна, 1974. – 262 с.
15. Рагойша, В. П. Паэтычны слоўнік / В. П. Рагойша. – 2-ое выд., дап. і дапр. – Мн.: Вышэйшая школа, 1987. – 320 с.
16. Сысоў, У. М. З крыніц спрадвечных / У. М. Сысоў. – Мн.: Вышэйшая школа, 1997. – 415 с.
17. Толковый словарь иноязычных слов. – М.: Русский язык, 1998. – 848 с. – (Библиотека словарей русского языка).

Поступило 16.06.08

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ